

Muser og mænd, *cross-gender* fremstillinger på romerske sarkofager

Siden antikken har spørgsmålet om forholdet mellem biologisk køn, socialt konstruere køn= gender og identitet været rejst gentagne gange, blandt andet fordi konstruktionen falder forskelligt ud alt efter historisk og geografisk kontekst, race, klasse, etnicitet og seksualitet. Dette studie handler om forståelsen af gender i det antikke Rom i 2. og 3. århundrede e.Kr. set ud fra fremstillingen af mænd og kvinder på sarkofager

Workshop-oplæg af Stine Birk Toft

Erindring i den romerske verden

Erindring, og det at blive husket efter sin død, var et vigtigt aspekt af den romerske kultur. Da det især var gennem gravmælerne, at erindringen om den afdøde blev holdt i live (Caroll 2006), fik valget af gravmæle høj prioritering. Som en del af denne skik begyndte der i 2. århundrede e.Kr. en imponerende produktion af sarkofager i Rom, hvis aftagergruppe var at finde både i overklassen og i den brede middelklasse.

Sarkofagerne var lavet af marmor og rigt dekoreret med både mytologiske og hverdagslignende fremstillinger. De samme scener blev produceret gentagne gange, hvilket medførte en standardisering af motiverne i både valg af figur, komposition og stil. En sådan homogenitet i det visuelle udtryk tyder på en massefremstilling, men også på, at motiverne ikke var et udtryk for individuelle valg, men for fælles kulturelle normer. Sarkofagernes ikonografiske fremstillinger bliver derfor et udtryk for den afdødes sociale identitet (Hope 1997). Individet kunne dog blive synliggjort ved at udhugge den afdødes portræt på en af scenernes interagerende figurer eller ved at tilføje en indskrift på sarkofaglåget.

Sarkofagernes motiver skal derfor ikke ses som en biografisk afbildning af den afdødes liv, men som en afspejling af tidens sociale og kulturelle normer og idealer. På samme måde som nutidens rollemodeller er normsættende for både visuelle og adfærdsmæssige mønstre, var keiserhuset og overklassen i den romerske periode normsættende for de lavere sociale klasser. Som en følge af dette blev f.eks. motiver, hvor den afdøde fremstilles som en mytologisk helt eller guddom, vidt udbredte (Wrede 1981).

Køn og samfund

Generelt fremstår det romerske samfunds syn på køn dualistisk (D'Ambra 2007; Hemelrijk 1999/2004). Dette afspejles også i valget af motiver brugt til udsmykning af sarkofager. Således er for eksempel fremstillinger af husligt relaterede opgaver forbeholdt kvinder og fremstillinger af jagt forbeholdt mænd. Ligeledes vidner motiverne om en hierarkisk opdeling af køn, da det ofte er manden, der er centrum for begivenhederne, og kvinden, som er hans ledsager. Dette kan eksemplificeres ved de meget populære fremstillinger af den intellektuelle sfære, hvor manden som filosof fremstår som

den centrale person og kvinden som hans muse. Med billedfremstillingerne som kilde kan man derigennem kategorisere nogle dyder som ideelt set tilhørende kvinder og andre som passende for mænd.

Det romerske samfund var derved bygget op omkring kategorierne *mand* og *kvinde*, når vi taler dyder og funktion, men ser vi bort fra den normbestemte ikonografiske fremstilling og går dybere ind i det arkæologiske materiale, træder det individuelle valg til tider frem. Valg, som måske kan betyde, at vi bør løsne op for vores forståelse af *gender*-konstruktioner i det antikke Rom.

Mand eller kvinde?

Jeg vil i det følgende gennemgå sarkofager med *cross-gender* fremstillinger. Der findes overordnet to grupper. Den ene har motiver med muser, hvor en af muserne er blevet udhugget med et drengeportræt. Den anden har et mere varieret motivvalg, men fælles for sarkofagerne er, at portrætter af en mand eller en kvinde er blevet udhugget på en krop, der anatomisk set tilhører det modsatte køn.

På en sarkofag med fremstillingen af de ni muser afviger afbildningen af den afdøde fra, hvad vi antager, var acceptabelt i det ellers normbundne romerske samfund (Wegner 1966, kat. 68). I hver ende af relieffet sidder henholdsvis en mand og en kvinde. Manden holder en bogrulle og kvinden en lyre. Både manden og kvinden repræsenterer en afdød, hvilket ses af portrætterne. Motivet er en standardfremstilling af de ni muser, som det forekommer på romerske sarkofager. Normalt antager vi, at et sådan motiv var beregnet på et ægtepar, da scenen symboliserer *concordia* (trofasthed og samhørighed) – en af romernes hoveddyder. Alligevel er kvindefiguren på trods af den nøgne skulder (som henviser til Venus-ikonografi) og konturerne af bryster under kvindedragten på denne sarkofag udstyret med et portræt af en dreng. Drengen er ganske enkelt fremstillet som en muse. Kombinationen af drenge og muser findes på en lang række sarkofager (f.eks. Civita Castellana, Forte Sangallo, inv.nr. 59646; Rom, Vatikanmuseet, Koch 1999: 65-67).

Fremstillingerne af drenge som muser er i den tidligere forskning blevet tolket ud fra et biografisk synspunkt: at mennesket gennemgår flere kulturelle udviklingsstrin i de forskellige biologiske stadier af deres liv. Drenge

fremstillet som muser symboliserer derved det trin i deres kulturelle uddannelse, hvor de tilegnede sig musernes kunnen (Huskinson 1999: 195). Forklaringen lyder sandsynlig, og symbolikken, indlagt i at lade mytologiske figurer symbolisere en kulturel konstruktion tilknyttet et livsforløb, er udtryksfuld, men det er ikke alle *cross-gender* fremstillinger, der kan forklares på denne måde.

På en anden sarkofag har en mand valgt at lade sig fremstille som kvinde liggende på en *kline* (bænk), mens et festmåltid bæres frem (Rom, Vatikanmuseet, inv.nr. 9538). Vi ved fra indskriften, at manden hed Caecilius Vallianus og var 64 år gammel og af militærprofession. Den ikonografiske fremstilling af en person liggende på en kline bruges oftest til mænd, men manden hér har en kvindekrop med tydelig gengivelse af bryster. Indskriften og portrættet viser, at manden tydeligvis har gjort meget ud af, at hans gravmæle blev personliggjort gennem oplysningerne om både navn, alder, profession og portræt.

Et relief med en buste af en mand (fig. 1) peger direkte på, at det var et bevidst valg at lade sig fremstille et sted mellem de to gængse køns kategorier M/K. Mandens ene skulder er blottet, og omridset af bryster ses under hans dragt. Han har kort krøllet hår, et stort fuldskæg og maskuline og stærke hænder.

Fig. 1. Romersk gravrelief. Den afdøde mand (centrum) har valgt at lade sig fremstille med blottet skulder og bryster, en ikonografi normalt associeret med Venus. Til venstre ses en anden mand, som køber(?) et spejl, normalt et kvindeobjekt. Denne mand blev først udhugget som en kvinde men senere blev figuren omhugget til figuren af en mand. Rom, Vatikanmuseet, Museo Gregoriano Profano, inv.nr. 9517. Efter Amedick 1991, ill. 116,1.

På relieffets højre side ses en salgsscene. Den siddende mand er en sælger, som er i færd med at sælge et spejl til kunden til højre. Spejlet er i den romerske verden et kvindesymbol. Det ses som oftest på scener, hvor en kvinde er dybt optaget af at beundre sin egen skønhed. Kunden, der køber dette spejl, er en mand. Man kan se, at kroppen og ansigtet er blevet ændret fra at være en kvindefigur til at blive en mand. Særligt tydeligt ses ændringerne omkring hovedet, hvor de lange lokker fra en oprindelig kvindelig frisure stadig ses bag en kortklippet militær frisure og en mands portræt. De to mænd (kunden og busten) er ikke fremstillinger af den samme person. Den ene har fuldskæg, og det har den anden ikke. Vi har her to mænd, som begge har valgt en selv fremstilling i en kvindelig sfære.

Fig. 2. Personen på billedet serverer et bæger med drikke for en mand på en kline. Personen er klædt i en kvindedragt og frisuren er en kvindefrisure, men ansigtet er maskulint, og omridset af fuldskæg er blevet udhugget på kinderne. Malibu, The J. Paul Getty Villa, inv.nr. 86.AA.701. Foto: Troels Myrup Kristensen.

Det sidste eksempel, jeg vil nævne, hvor en mand er fremstillet som kvinde, er et relief med en mand liggende på en kline, mens der foregår produktionsrelaterede aktiviteter omkring ham (Fig. 2). Det er kvinden, der rækker den liggende mand et drikkebæger, der har et maskulint ansigt med fuldskæg, men samtidig en kvindes frisure.

Som det har vist sig, er det ikke en bestemt figurtype, der bruges til *cross-gender*-fremstillinger, men langt de fleste eksempler er mænd. Kun på én sarkofag kan man med sikkerhed sige, at det er en kvinde, der har ladet sig fremstille som mand. Det drejer sig om en løvejagt-sarkofag af en type, som blev masseproduceret til mænd (Andreae 1980). (En lignende sarkofag i Polen, Nieborow Schloss, har eventuelt også fremstillingen af en kvindelig løvejæger). Fremstillingen af jagt symboliserer den mandlige *virtus*.

Der er ofte blevet argumenteret for, at disse *cross-gender* fremstillinger ikke skal ses som et bevidst valg, men i stedet som et udfald af produktionsgangen. Sarkofager blev masseproduceret i Rom i det 2. og 3. århundrede e.Kr. og har sandsynligvis ofte været en lagervare. Det er en mulighed, at *cross-gender* fremstillingerne er opstået, blot fordi der ikke var andre sarkofager end én beregnet til en kvinde på lager, da der manglede en

sarkofag til en mand. Alligevel er min første anke mod dette argument, at det ville have været et meget simpelt indgreb at omhugge kroppen eller hovedet, så de ud fra et traditionelt syn på køn passede sammen. Dette er i de fleste tilfælde ikke sket, men der findes dog flere eksempler på en sådan omhugning (San Marino, The Huntington Art Gallery and Library, inv.nr. 22.6).

Min anden anke er, at selv om *cross-gender* fremstillingerne skulle være opstået som en praktisk foranstaltning, giver accepten af at lade anatomiske kropstegn, der biologisk set er modsætninger, afbilde sammen stadig oplysninger om forholdet til *gender*-kategorier (Huskinson 2002: 12) samt måden at se kroppen på. Det må derfor konstateres, at det har været socialt accepteret at afbilde køn uden helt klare skillelinier mellem det feminine og det maskuline, og at der i det romerske samfund fandtes en fleksibilitet i forhold til opdelingen af socialt køn (Huskinson 2002: 24-25).

Ifølge Judith Butler, og som en følge af teorien om at konstruktionen af *gender* skal ses som uafhængig af biologisk køn, kan "mand" og "maskulinitet" lige såvel påhæftes en kvindelig krop, som "kvinde" og "femininitet" kan forbindes med en mandekrop (Butler 1990: 6). Personerne begravet i disse sarkofager kan have ønsket at fremstille sig selv som værende i besiddelse af dyder i samfundet associeret med det modsatte køn og set det som så stor en del af deres identitet, at de har valgt at blive fremstillet primært med denne egenskab på deres gravmæle. Den kvindelig løvejæger har måske i hverdagen eller i en given situation udvist mandlig *virtus*. Dette forhindrer ikke kvinden i at have levet et "normalt" liv som kvinde i det romerske samfund. Derfor kan det, på trods af den romerske overklasses kønsopdelte idealverden, se ud til at *gender*-forståelsen var mere fleksibel og flydende, end vi hidtil har antaget. Gennem fremstillingerne sendes der nogle signaler, som ikke umiddelbart passede ind i den af eliten formulerede ideelle normverden (Huskinson 2002: 11), og som bryder med den fastlåste opfattelse af forholdet mellem biologisk køn og *gender*, som vi også har arvet i vores kultur i dag.

At *gender*-kategorierne spillede en rolle i forhold til det enkelte individs muligheder, dyder og idealer, og at der også i antikken blev skelnet mellem *gender* og køn, viser Apostlen Paulus, idet han udtaler om Jesus' holdning til kvinder og intellektualitet, at kvinder kan lære om guddommelig filosofi, men kun hvis de vil gøre sig til (eller lade sig blive gjort til) en mand. En anden intellektuel, der udtaler sig om kvinder og visdom, er filosofen Porphyrius (233 - ca. 309 e Kr.). Som et råd til sin kone, der ønskede at opnå filosofisk visdom, siger han, at hun skal afvise alt kvindeligt fra sin sjæl, som om hun var indesluttet i en mands krop (Rousseau 1995: 118). Det kan være denne tankegang, at man ved at gøre sig selv til det modsatte køn opnår indsigt i områder normalt forbeholdt dette, der ligger bag fremstillingen af kvinden som jæger og *cross-gender* fremstillingerne i det hele taget.

Ved at gøre sig selv til det modsatte køn, ikke biologisk set, men i forståelsen af *gender* som en social og kulturel konstruktion (Butler, 1990: 6) blev det således muligt at overtræde tærsklen til det modsatte køns sfære. På trods af at normen i det romerske samfund var, at mænd og kvinder blev kategoriseret i forhold til deres biologiske køn, viser sarkofagerne, at der har eksisteret en gruppe af individer, der opfattede sig selv som placeret mellem de to gængse kategorier af køn – eller måske endda som et tredje køn. Uden det arkæologiske materiale i form af sarkofager havde vi ikke kendt til eksistensen af denne gruppe.

Stine Birk Toft er ph.d.-studerende ved Afdeling for Klassisk Arkæologi, Aarhus Universitet.

Litteratur:

Andrae, B. (1980): *Die Römischen Jagdsarkophagen. Die Antiken Sarkophagreliefs 12*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.

Amedick, R. (1991): *Vita Privata auf Sarkophagen. Die Antiken Sarkophagreliefs 14*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.

Butler, J. (1990): *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London and New York: Routledge.

Carroll, M. (2006): *Spirits of the Dead: Roman Funerary Commemoration in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.

D'Ambra, E. (2007): *Roman Women*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hemelrijk, E.A. (1999/2004): *Matrona Docta: Educated Women in the Roman Elite from Cornelia to Julia Domna*. London and New York: Routledge.

Hope, V.M. (1997): "Constructing Roman Identity: Funerary Monuments and Social Structure in the Roman World". *Mortality*, 2. 2: 103-121.

Huskinson, J. (1999): "Woman and Learning: Gender and Identity in Scenes of Intellectual Life on Late Roman Sarcophagi". In: Miles, R. (red.) *Constructing Identities in Late Antiquity*. London and New York: Routledge: 190-213.

Huskinson, J. (2001): "Representing Women on Roman Sarcophagi". In: McClanan, A.L. og Encarnación, K.R. (red.) *The Material Culture of Sex, Procreation, and Marriage in Premodern Europe*. New York: Palgrave: 11-31.

Koch, G. (1999): "Produktion auf Vorrat oder Anfertigung auf besonderen Auftrag? Überlegungen zu stadtrömischen frühchristlichen Sarkophagen der vor-konstantinischen und konstantinischen Zeit". In: *Antike Porträts. Zum Gedächtnis von Helga von Heintze*. Möhnese: Bibliopolis: 303-316.

Rousseau, P. (1995): "Learned Women and the Development of a Christian Culture in Late Antiquity" *Symbolae Osloenses*, 70: 116-147.

Wegner, M. (1966): *Die Musensarkophage. Die Antiken Sarkophagreliefs V3*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.

Wrede, H. (1981): *Consecratio in Formam Deorum, Vergöttlichte Privatpersonen in der römischen Kaiserzeit*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.